

ЛЕКСИКОЛОГІЯ, ФРАЗЕОЛОГІЯ І ЛЕКСИКОГРАФІЯ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

Райна Драгічевич

УДК 811.163.41'374

Організаційні та теоретико-методологічні проблеми укладання нового багатотомного словника сучасної сербської мови (НРМС¹)

З цієї статті читачі довідаються про проєкт укладання нового багатотомного словника сучасної сербської мови Матиці сербської. У першій частині тексту подано короткий огляд словників, виданих цією установою, й обґрунтовано потребу в укладенні нового словника сучасної сербської мови, в якому було б описано лексику другої половини ХХ – перших десятиліть ХХІ ст. (НРМС). Хоча спершу передбачалося, що НРМС буде продовженням шеститомного Словника сербськохорватської літературної мови Матиці сербської (РМС), який описує лексику першої половини ХХ ст., виявилось, що НРМС буде більшою чи меншою мірою відрізнятися від попереднього словника як за макро-, так і за мікроструктурою. У статті подано деякі з таких відмінностей й пояснено їхні причини. Вагоміша мета цієї статті полягала в обговоренні проблем різних етапів укладання одномовних словників, з якими стикаються лексикографи, створюючи словник будь-якої мови. Починаємо їх виклад з організаційно-технічних проблем і завершуємо складними теоретичними питаннями, розв'язання яких шукають у лексикології і які суттєво впливають на прийняття лексикографічних рішень у словниках.

Ключові слова: *одномовні словники, лексикографія, лексикологія, сербська мова.*

1. Одномовні словники сучасної сербської мови Матиці сербської. Одним з найважливіших лексикографічних проєктів у сербській лінгвістиці є укладення багатотомного словника сучасної сербської мови

¹ НРМС – серб. Нови речник Матице српске (укр. Новий словник Матиці сербської). Зі згоди авторки публікуємо статтю в перекладі сербського оригіналу українською мовою. Переклад підготувала та узгодила з авторкою статті Є. А. Карпіловська (прим. перекл.).

Матиці сербської². Ця установа до сьогодні видала два важливі словники сучасної мови, а саме шеститомний *Словник сербськохорватської літературної мови (1967–1976)*³ та однотомний *Словник сербської мови (2007)*. Одразу після виходу у світ шеститомник Матиці сербської (РМС) став найважливішим порадником у сербському мовознавстві для визначення лексичної норми сучасної сербської мови. Він був задуманий як словник літературної, а не народної мови, і містить матеріали кінця ХІХ та першої половини ХХ ст. з літературних творів найвизначніших сербських і хорватських письменників, а також з найавторитетніших щоденних та щотижневих газет і журналів, словників, енциклопедій, підручників, наукових посібників, перекладних літературних творів. Цей словник налічує близько 150 000 слів.

У дев'яностих роках ХХ ст., коли розпалася Соціалістична Федеративна Республіка Югославія, відбувся і поділ на сербську та хорватську літературні мови. У відповідь на таку мовну ситуацію постав однотомний *Словник сербської мови Матиці сербської (Речник српскога језика Матице српске (РСЈ))*. Цей словник налічує близько 80 000 слів. Друге його видання побачило світ 2018 року. У ньому опрацьовано лексику сучасної сербської мови.

Ці словники, як і інші публікації Матиці сербської, а саме: *Правопис сербської мови (Правопис српског језика)* та *Нормативна граматика сербської мови (Нормативна граматика српског језика)*, становлять найактуальніші та найавторитетніші описи сербської мови, на які спирається літературна сербська мова.

Після розпаду Соціалістичної Федеративної Республіки Югославія сербська громадськість очікувала на якнайскоріше видання словника сербської мови, тому однотомник Матиці сербської постав як перероблення та скорочення шеститомника Матиці сербської за рахунок вилучення виразних хорватизмів та введення нової лексики, що з'явилася в сербській мові в другій половині ХХ ст. Важливо наголосити на тому, що обидва ці словники укладено на тих самих теоретико-методологічних принципах і що, крім обсягу та кількості значень усередині словникових статей, істотно не відрізняються. Сербська теоретична лексикографія, на постулатах якої базовано обидва словники Матиці сербської, почала розвиватися наприкінці

² **Матица српска** (укр. **Матиця сербська** (буквально – Матка (бджоломатка) сербська) є поряд із Сербською академією наук і мистецтв найважливішою культурною установою сербського народу. Заснована в 1826 р., з 1864 р. працює в м. Новий Сад.

³ *Речник српскохрватскога књижевног језика* (укр. Словник сербськохорватської літературної мови) (РМС) почали видавати разом Матиця сербська і Матиця хорватська (Matica hrvatska). Ці дві установи спільно опублікували перші два томи, а потім Матиця сербська самостійно видала решту томів. Про історію створення цього словника і особливо про причини припинення спільної праці див. у: Вукомановић 1987: 90–98.

XIX ст. у Сербській академії наук і мистецтв, де було розпочато укладання тезауруса *Словник сербськохорватської літературної та народної мови Сербської академії наук і мистецтв (Речника српскохрватског књижевног и народног језика* Српске академије наука и уметности (РСАНУ)). Протягом XX і перших десятиліть XXI ст. ця школа розвивається і передає свої здобутки з покоління в покоління молодим лексикографам в Інституті сербської мови САНУ. Лексикографи цього Інституту укладають РСАНУ, але цей же колектив уклав РМС та РСЈ, позаяк Матиця сербська не мала власних кадрів лексикографів. Ці три словники – РСАНУ (як словник великого обсягу), РМС (словник середнього обсягу) і РСЈ (словник малого обсягу) складають базу сербської одномовної лексикографії. Це продукти єдиної школи лексикографічного мислення, яка розвивається у двох найважливіших центрах сербської культури – Сербській академії наук і мистецтв і в Матиці сербській⁴.

Оскільки РСЈ становить перероблення РМС з несистемним уведенням нового мовного матеріалу, а також з огляду на те, що цей словник містить трохи менше 80 000 слів і є словником малого обсягу, у сербському лінгвістичному та культурному середовищі постала потреба в словнику сучасної сербської мови більшого обсягу. За цю велику й важливу справу взялася Матиця сербська, а керівником цього проекту призначила авторку цієї статті. Проект започатковано 2018 року. Над цим словником, крім керівника проекту, працюють також три лексикографи, яких Матиця сербська найняла з тим, щоб і ця установа сформувала таку ж лексикографічну групу, яка працює в Інституті сербської мови САНУ.

2. Новий багатотомний словник сучасної сербської мови Матиці сербської (НРМС). Новий словник Матиці сербської (НРМС) міститиме близько 120 000 слів і становитиме словник середнього обсягу. У ньому буде описано лексичний склад сучасної сербської мови другої половини XX та перших десятиліть XXI ст. Матеріали для цього словника дібрано з літературних творів сучасних сербських письменників Сербії (а також з творів сербських письменників Чорногорії, Боснії та Герцеговини і Хорватії), з підручників для початкової і середньої школи, наукових посібників, словників, енциклопедій, часописів. Метою є створення нормативного словника літературної сучасної сербської мови другої половини XX та перших десятиліть XXI ст., такого ж, яким шеститомник Матиці сербської (РМС) став для лексикону першої половини XX ст. Завдання лексикографічної групи полягає у створенні сучасного словника, який матиме друковане й електронне видання, але який теоретико-методологічно буде пов'язаний з найважливішими словниками сучасної сербської мови – РСАНУ, РМС і РСЈ і становитиме, таким чином, продукт традиції сербської лексикографії. Оскільки заплановано створити словник середнь-

⁴ Про ці та інші важливі словники сербської мови див: Драгічевич (2019).

ого обсягу, то він великою мірою спиратиметься на РМС. Із цього словника буде взято дефініції значень лексем, що збереглися до сьогодні, проте їх буде підтверджено прикладами із нових матеріалів. Як і в РМС, у НРМС кожне значення буде підтверджено трьома-чотирма прикладами. Нові слова буде описано за зразком лексики тієї ж тематичної групи, яку опрацьовано в РМС. Будуть уведені нові значення лексем, описаних у РМС. Наявність добре відомого зразка, на який мають спиратися автори НРМС, обіцяла ніби, що укладання цього словника відбуватиметься легко і без проблем. Однак проблеми постають на кожному кроці.

3. Джерела НРМС. Досвід науковців, журналістів, студентів та інших користувачів засвідчив, що РМС вдалося відобразити найважливішу лексику сербської (сербськохорватської) мови першої половини ХХ ст. З огляду на це першим кроком у роботі над НРМС було вивчення структури корпусу РМС. Виявилося, що в РМС було близько 700 джерел, структура яких виглядає так:

- 1) Літературні джерела: 448
 - а. літературні твори: 315
 - б. мішані літературні жанри (дослідження, есе, дискусії): 87
 - в. перекладні літературні твори: 46
- 2) фахова література: 23
- 3) підручники: 31
- 4) посібники: 21
- 5) словники та енциклопедії: 28
- 6) часописи: 31
- 7) щоденні газети: 11

Виявилося, що в сучасних умовах ми не можемо використовувати зібрання із 700 джерел, позаяк продукції писемних джерел є значно більше, ніж у 1950-х роках, коли готували матеріали для РМС. Проте довелося й обмежити кількість джерел. Оскільки для лексикону нормативної сербської мови найпрезентативнішими є літературні твори провідних сербських сучасних письменників, Матиця сербська сформувала робочу групу авторитетних фахівців із сучасної сербської літератури, яка склала перелік найважливіших творів сучасної сербської літератури, що побачили світ від середини ХХ ст. до сьогодні. Цю Комісію складають академік Йован Деліч, др Марко Недич і др Васа Павкович. Цей список переглянув і також був уведений до складу Комісії проф. др Драган Станіч, голова Матиці сербської, який також є фахівцем із сербської літератури, професором університету і письменником. Водночас лексикографи склали перелік найважливіших словників, підручників, часописів, газет та інших матеріалів. Оскільки новий словник матиме електронну версію, що буде постійно оновлюватися, кількість джерел буде постійно зростати, однак у

першій версії структури корпусу словника ми одержали зібрання із загалом 4510 обов'язкових джерел, що більш ніж у 6 разів перевищує кількість джерел, використаних для РМС.

1. Літературні джерела: 1454
 - а. літературні твори: 786
 - б. мішані літературні жанри (дослідження, есе, дискусії) 464
 - в. перекладні літературні твори: 204
2. словники: 91
3. часописи: 100
4. щоденні газети: 30
5. підручники: 220
6. хрестоматії для початкової та середньої школи: 2625⁵

До цього списку можуть додатися й джерела з Інтернету – записи усного мовлення учасників теле- і радіопередачі, аудіозаписи лекцій різних фахівців, діалоги з відомих фільмів тощо.

4. Збалансованість корпусу. Найбільший вплив на лексикон першої половини ХХ ст. мала мова письменників, тому в корпусі джерел для створення РМС були переважно літературні твори. У ХХІ ст. дедалі більший вплив на лексикон має мова медіа. Лексикографи, які укладають НРМС, взяли до уваги цей чинник (про що йтиметься далі) щодо матеріалу сербської мови. Це явище спостерігають і в інших слов'янських мовах, про що протягом багатьох років повідомляли члени Комісії зі слов'янського словотворення при Міжнародному комітеті славістів⁶. Така ситуація ставить лексикографів, які створюють НРМС, у досить скрутне становище щодо так званої збалансованості корпусу словника, оскільки їм слід ухвалити рішення, чи сучасна нормативна сербська мова є й надалі мовою, у якій домінує стиль літератури, чи перевагу слід надати стилю, в якому написані медійні тексти.

Відомий сербський лінгвіст М. Ковачевич (2017: 63) стверджує, що «сербська нормативна мова є передовсім кодифікованою мовою красного письменства» і що «потужне підтвердження літературній мові дає мова літератури».

З огляду на таку позицію слід було б стверджувати, що словник сучасної сербської мови має становити насамперед словник лексики літературних творів.

⁵ Це загальна кількість книжок, наявних у переліку для обов'язкового та вибіркового читання у восьми класах початкової і 4 класах середньої сербської школи. Проте не всі ці твори увійдуть до корпусу словника, тому що їх було опубліковано до 1950 р., а деякі є також і в списку літературних творів, який склала Комісія з літературних творів.

⁶ Останні результати таких досліджень див.: Олоштіак (2022).

Академік Мілка Івич (1997: 150–151) думає про це інакше: «Щодо сучасної мови, то вона має бути представлена тим, що є найменш специфічним, а є найбільш усередненим, стандартним. Тому ми не можемо спиратися тільки на мову літератора, оскільки вона не може (і не повинна) відображати безбарвність усередненого. Літератори є мовними новаторами за самим своїм покликанням [...]. Усередненість мови повсякдення найкраще представить те, що є найширше засвоєним як інструмент комунікації: мова штампів, радіо, телебачення, кіно [...]. Це аж ніяк не означає, що така мова буде рекомендована як зразок, ані те, що її особливості слід беззастережно прийняти за норму майбутньої прескриптивної граматики. Вона лише має слугувати за найбільш прийнятну, основну базу для опису того її стану, що найадекватніше представляє нинішній етап розвитку нашої культури висловлення».

Цю проблему детально розглянуто в праці: Драгићевић (2018). Для завдань такого дослідження, а також з метою збалансувати корпус НРМС ми проаналізували структуру корпусів кількох одномовних словників англійської, словацької, словенської та хорватської мов. Як виявилось, мова медіа в них, без сумніву, переважає в зіставленні з мовою літературних творів. Проте цей факт сам по собі не повинен стати причиною такої збалансованості корпусу НРМС, щоб у ньому домінувала мова медіа. Хоча мовна реальність не дозволяє нехтувати мовою медіа, перед лексикографами НРМС стоїть відповідальне завдання подати сербському суспільству словник сербської мови найобдарованіших її користувачів, мови, на яку всі носії сербської мови повинні взорувати. Мова засобів масової інформації найчастіше не становить зразка для наслідування, оскільки багато дослідників указують на той факт, що вона зводиться до розмовної мови [див., напр., дослідження в: Лукашанец (2019); Kowalski (2021)]. Лексику цієї мови слід описувати в словниках okazionalizmів та neologizmів, але постає питання, чи може вона домінувати в найавторитетнішому словнику сучасної сербської літературної мови. З огляду на все це, а також на те, що словник сучасної сербської мови повинен виконувати не лише дескриптивну та прескриптивну, а й комунікативну, металексичну, лексикографічну, освітню та соціолінгвістичну функції (див.: Т. Прћић 2018: 54–55), ми дійшли висновку, що жодна з них не буде реалізована, якщо словник насамперед базуватиметься на мові вигаданих світів письменників. Мова літератури та мова медіа мають бути представлені однаковою мірою, проте незначну перевагу в корпусі слід надати мові медіа. Завдяки цьому в НРМС буде описано реальну картину лексики сербської мови другої половини ХХ ст. й особливо перших десятиліть ХХІ ст. Лише тоді, коли буде забезпечено дескриптивну функцію словника, будуть сформовані умови для прескриптивного підходу, оскільки без детального й реального опису немає норм, а без ґрунтового опису лексики медіа немає

сьогодні реального уявлення про сербську лексику. Лексику буде вноrmовано завдяки кваліфікаторам і саме вони стануть головним підґрунтям для досягнення цілей – представити реальну картину лексику сербської мови сьогодення, об'єктивно визначити статус кожної описаної лексеми та дати рекомендації щодо її вживання.

5. Програм для укладання НРМС. Усі визначні лексикографічні праці в сербській лексикографії укладені без використання програмного забезпечення (софтвера). На сьогодні не створено жодного електронного словника сербської мови, хоча й існують зіскановані друковані словники та різноманітні бази даних (див. Барбатесковић 2018). Проте лексикографія ХХІ ст. не може ґрунтуватися на паперових картках з матеріалом, з яких лексикографи переписують приклади, як у ХІХ ст. З огляду на це важливо було знайти відповідну програму, в якій дані зберігалися б і систематизувалися. Програма має бути пов'язана з джерелами, що становлять матеріал для укладання словника, й удоступнювати лексикографам приклади з них у процесі створення словника. Насамперед ідея полягала в тому, що Матиця сербська забезпечить комп'ютерну програму TLex, див. <https://tshwanedje.com/tshwanelex/> Це програмне забезпечення використовують у своїх лексикографічних проєктах найвідоміші видавництва світу, такі, наприклад, як Oxford University Press. З країн у нашому регіоні це програмне забезпечення використовують хорватські лексикографи, які працюють в Інституті хорватської мови та мовознавства над укладанням Хорватського мережного словника (Mrežnik, *укр.* Мережник), див. <http://ihjj.hr/projekt/hrvatski-mrežni-rjecnik-mrežnik/70/> Проте виявилось, що програмне забезпечення Tlex занадто дороге і що додаткове його адаптування, якого потребувала б сербська мова, вимагатиме й додаткових витрат. Тому цю ідею було відкинуто і після численних невдалих угод з програмістами, котрі не розуміли лексикографічних потреб, було укладено угоду про розроблення програмного забезпечення з д-ром Бранко Милославевичем, повним професором Технічного факультету Університету в Новому Саді.

Програмне забезпечення створено, налагоджено його зв'язок із корпусом, і в ці місяці корпус наповнюється електронними джерелами. Збирання джерел виявилось досить проблемним, оскільки видавці недовірливі й неохоче надають можливість користуватися електронними версіями своїх видань. Публікації ХХ ст. переважно не існують в електронному вигляді, тому книжки сканують, а потім обробляють згідно з вимогами програми так, щоб вони були придатні для пошуку. Програмне забезпечення дає змогу лексикографам легко виявляти слова, не описані в наявних тлумачних словниках сербської мови Матиці сербської (РМС і РСЈ). Оскільки до корпусу спершу було введено літературні твори, то з'ясувалося, що в такому його стані немає нової лексики в літературній мові другої половини

XX і перших десятиліть XXI ст. порівняно з лексикою літературних творів першої половини XX ст, опрацьованою в РМС. Цей факт спричинив опрацювання в НРМС лексики, представленої в мові медіа, про що вже йшлося в цій статті. Ухвалено рішення вводити лексику, що має не менше 10 підтверджень уживання протягом кількох років у мові різних журналістів. Програмне забезпечення уможливує відокремлення лексики, підтвердженої понад десятьма прикладами, від тієї, уживання якої підтверджує менша кількість прикладів.

6. Деякі методологічні питання. Хоча передбачалося, що під час укладання НРМС лексикографі дотримуватимуть методологічних принципів, властивих сербській лексикографічній школі й зреалізованих в однотомному РСJ, шеститомному РМС і за якими й сьогодні створюють тезаурус РСАНУ, виявилася велика кількість теоретичних і методологічних питань, на які лексикографи НРМС можуть дати інші відповіді у своєму словнику. Подамо деякі з них.

6.1. Індекссування як лексикографічна процедура позначення омонімії. Звичайним знаком для представлення омонімів у словниках є цифровий індекс. Однак у сербських словниках натрапляємо на різні випадки використання цифрових індексів навіть для лексичних відношень, які не можемо розглядати як омонімію. Так, наприклад, зауважимо, що в РСJ індексами позначено іменник *бèсан*¹, род. *бèсна*, що означає „стан без сну, безсоння“ і прикметник *бèсан*², -а, -о „який проходить без сну“ (напр., *бе-сана ноћ* (безсонна ніч)).

У РСАНУ номінації *дòбро*¹ (добро), -а як іменник та *дòбро*² (добре) як прислівник позначено індексами.

З цього висновуємо, що в сербській лексикографії індексами позначають не лише власне омоніми, а й будь-які лексеми, що мають однаковий фонемний склад і однаковий наголос⁷. У НРМС такі лексеми будуть подані без індексів. Лексеми, які належать до різних граматичних категорій й у своїй вихідній формі мають однаковий фонемний склад і однаковий наголос, будуть потлумачені окремо без будь-якої вказівки на їхній зв'язок.

Проте й у випадках, коли дві лексеми належать до однієї частини мови й мають однаковий формальний склад та однаковий наголос, не можемо

⁷ У південнослов'янській лексикології однією з обов'язкових умов омонімії та інших парадигматичних лексичних відношень вважають належність лексем до тієї ж частини мови (див., напр., Радева 2017: 150–158; Драгићевић 2010: 320–331). Проте в українській та російській лексикології омоніми можуть належати до різних частин мови (див., напр., Ахманова 1957; Жайворонок (2012, 2 вид. 2016). Сербські лексикографи, звичайно, візьмуть до уваги лексикографічні рішення з російських та українських словників. Авторка цієї статті дякує проф. Є. А. Карпіловській за дуже корисне доповнення про підхід до трактування омонімії у східнослов'янській лексикології та лексикографії.

прийняти всі рішення, реалізовані в попередній сербській лексикографічній практиці стосовно індексування.

Так, наприклад, у РСАНУ є два дієслова *оцрнети*, позначені індексами, – *оцрнети*¹ – док. *добити црну боју, постати црн, поцрнети* (набути чорного кольору, стати чорним, почорніти) і *оцрнети*² – док. *премазати или обојити црном бојом, оцрнити* (покривати чорною фарбою або фарбувати в чорний колір, чорнити). Омоніми – лексеми, належні до однієї граматичної категорії слів, чому подані приклади відповідають, проте такі лексеми не можуть перебувати в будь-якому семантичному відношенні, а ці слова пов'язані між собою⁸. Отже, ці два значення в НРМС будуть описані в одній словниковій статті.

Ще одну проблему у зв'язку з індексуванням та омонімією несподівано спричинили й фемінитиви. У попередніх одномовних словниках сучасної сербської мови багато фемінитивів не описано, проте через соціальні та мовні зміни, імовірно, такі одиниці будуть опрацьовані в НРМС. Такі лексеми становлять проблему, про яку ми вже писали у зв'язку з одним міркуванням проф. Боже Чорича (див. Драгићевић 2022).

Відношення між *генералке* (генеральне прибирання квартири) і *генералке* (генеральний ремонт автомобіля) Б. Чорич (2010) називає внутрішньою омонімією, а відношення між *генералке* (генеральне прибирання квартири) і *генералке* (жінка-генерал) він назвав би зовнішньою омонімією, і так само він би трактував відношення між *саобраћајке* (дорожньо-транспортна пригода, аварія на дорозі, ДТП) і *саобраћајке* (регулювальниця дорожнього руху).

Згідно з нашою інтерпретацією *саобраћајка* (жінка) і *генералка* (жінка) не перебувають у такому ж відношенні до інших „саобраћајкаа” і „генералка”, оскільки фемінитив *саобраћајка* (ДТП) семантично пов'язаний із лексемою *саобраћај* (дорожній рух), як і всі інші „саобраћајке” (фемінитиви, утворені від іменника *саобраћај*), тоді як *генералка* (дружина генерала) пов'язана з іменником *генерал* і не має зв'язку з іншими „генералками”, пов'язаними з прикметником *генералан* (укр. генеральний). На цій підставі робимо висновок, що *генералка* (генеральне прибирання) і *генералка* (жінка-генерал) становлять омоніми, тоді як *саобраћајка* (дорожньо-транспортна пригода, аварія на дорозі) і *саобраћајка* (регулювальниця дорожнього руху) не є омонімами, позаяк мають однакову мотивацію.

Лексема *генералка* розпадається на дві лексеми – таку, що об'єднує значення, пов'язані з мотивувальним прикметником *генералан* (генеральне прибирання, генеральний ремонт, генеральна ревізія тощо) і таку, яка

⁸ Крім того, що омоніми належать до однієї частини мови (за трактуванням південнослов'янських лексикологів), вони не перебувають у будь-якому змістовому зв'язку (принаймні, якщо їх аналізувати з погляду сучасної мови), див. Радева (2017), Драгићевић (2010).

пов'язує значення, мотивовані іменником *генерал* (жінка-генерал, дружина генерала). У сучасній сербській мові не відчутний зв'язок між прикметником *генералан* і військовим терміном *генерал*.

Наведені приклади засвідчують необхідність приділяти окрему увагу омонімії у майбутніх лексикографічних працях, а також доводять складність проблеми омонімії як лексичного парадигматичного відношення.

6.2. Уживання кваліфікаторів на прикладі слів суб'єктивної оцінки. У сербській науці про творення слів наявний термін *слова суб'єктивної оцінки* (Станоїчич і Поповић 2005: 146–147), яким позначають деривати з демінутивними та аугментативними суфіксами. Проблема з цим терміном полягає в тому, що ним позначають лише деривати, утворені за допомогою додавання демінутивних та аугментативних суфіксів, а не всі лексеми, які мають таке значення, проте не утворені шляхом суфіксації. Це спричинює проблему з уживанням у НРМС таких кваліфікаторів, як *дем.* (демінутив), *хип.* (гіпокористика), *аугм.* (аугментатив) і *пей.* (пейоратив). Існує потреба впорядкувати вживання цих кваліфікаторів у майбутньому словнику за єдиними принципами, щоб не використовувати їх лише зрідка й довільно, як це часто робили досі. Послідовне використання таких кваліфікаторів уможливить комп'ютерній програмі вибір із НРМС усіх слів суб'єктивної оцінки і завдяки цьому створити умови для укладення нового словника, який би містив лише ці лексеми. Легкий і швидкий пошук уможливив би і глибше дослідження лексики з аугментативним / пейоративним і демінутивно / гіпокористичним значенням. Проте в лексикографів лишаються сумніви щодо кваліфікації такої лексики, оскільки як демінутиви й аугментативи узвичаєно розглядати лише суфіксальні лексеми на зразок *кућица* (будинок) і *кућетина* (будиночок). Лексеми, утворені за допомогою демінутивних суфіксів, зазвичай позначають кваліфікаторами *дем.* і *хип.*, тому що демінутивність часто поєднується з гіпокористичністю, як і *аугм.* часто з'являється разом з *пей.*, хоча пейоративність часто виражено аугментативними суфіксами. Однак суб'єктивна оцінка може бути виражена і префіксами, префіксоїдами та іншими словотворчими засобами, як, напр. *прибојавати се* (трохи боятися), *поднапити се* (трохи напиться), *поспавати* (трохи поспати) тощо. Нам треба вирішити, чи й такі дієслова ми будемо розглядати як демінутиви і як такі будемо подавати їх у НРМС, чи доцільнішим було б для них прийняти інший термін. Крім того, демінутиви часто використовують як засіб евфемізації, тому коли когось визначають як *подебео* (товстий, дебелий), префікс **по-** додає прикметнику *дебео* не лише значення *не превише дебео* (не надто товстий), *донекле дебео* (трохи, дещо товстий), а й *дебео* (товстий), проте він може означати й *прилично дебео* (досить, доволі товстий). У будь-якому разі, мовець образить співрозмовника, якщо оцінить його як *подебелог* (товстого).

Залишається питання, чи можна прикметник *подебео* кваліфікувати як *дем.*, коли він означає „трохи, дещо товстий“.

Однією з проблем є й кваліфікування демінутивів, що мають пейоративне значення, напр. *официрчић* (у значенні *безначајан официр* (незначний офіцер, офіцерик), як і аугментативів з гіпокористичним значенням, напр. *јуначина* (у значенні *изузетно храбар човек* (надзвичайно смілива, хоробра людина, героїня).

Пейоративність іноді виражено і на позір нейтральними суфіксами. До таких суфіксів у сербській мові належить суфікс *-ло*. Коли за допомогою цього суфікса утворюють іменник на позначення особи, його значення набуває пейоративного характеру, напр.: *пискарало* (поганий письменник), *причало* (людина, яка багато говорить, базікало), *страшило* (особа, яка своїм виглядом лякає людей, страшило) тощо. Цей суфікс часто додають до твірної основи з негативним значенням, а коли його додають до нейтральної основи (якою є основа дієслова *причати* (говорити), то за аналогією такі іменники стають пейоративними. Відкритим залишається питання, чи треба такі іменники маркувати кваліфікатором *pej*.

6.3. Співвідношення кваліфікаторів із метамовними константами. До різних лексичних і словотворчих засобів вираження пейоративності і гіпокористичності додамо ще й те, що й метафоричні значення іменників також можуть бути гіпокористичними або пейоративними, напр. *душа* (дорога людина), *свиња* (погана людина). Гіпокористика, утворена шляхом метафоризації іменника *душа*, і гіпокористика, значення якої базується на демінутивності певної лексеми, напр., *кућица* (будиночок), не можуть бути позначені тим самим кваліфікатором. Це означає, що треба ввести більшу кількість кваліфікаторів. Збільшення кількості кваліфікаторів сприяє уточненню класифікації лексики в словнику, підвищенню ступеня його нормативності, а також забезпечує полегшення пошуку лексем з певними семантичними характеристиками, чого й очікують від електронного словника. Однак збільшення кількості кваліфікаторів може спричинити виникнення нових проблем, таких як недостатня прозорість, доступність словника та ускладнення роботи з ним для користувача.

Тому важливо забезпечити можливість пошуку лексем із певним значенням завдяки використанню певних дефініцій, які мають бути типовими для лексем, належних до однієї семантичної групи. Уніфікованість дефініцій досягається шляхом використання *метамовних констант*, які становлять «частину лексикографічної дефініції, яка виражає зв'язок лексем з єдиним семантичним концептом, або доменом» (Івановић 2014: 201). Так, наприклад, семантичний домен „кількість“ може бути вираженим у лексикографічних дефініціях метамовними константами *велики број* (великий обсяг), *велика количина* (велика кількість), *мноштво* (безліч, множина), *велика група* (велика група), *скуп* (сукупність), *заједница*

(єдність), *мала количина* (мала кількість), *мала група* (мала група) і т. ін. (Там само).

Для того щоб не збільшувати кількість кваліфікаторів у НРМС, а також для уможливлення більшої прозорості словника й полегшення пошуку в ньому лексем з певним значенням, у майбутньому словнику увагу буде приділено більшій уніфікованості дефініцій значень слів, належних до одного семантичного домена.

6.4. Особливо складні лексикографічні рішення на прикладі опрацювання збірних іменників. Збалансування опрацювання певних значень за допомогою кваліфікаторів і метамовних констант повинно мати внутрішню логіку, якою послугується лексикограф, але яку повинен розуміти і користувач словника. Саме існування такої логіки ще не означає, що її завжди легко зрозуміти, а тому ми постараємося, наскільки це буде можливо, зробити її якомога прозорішою в НРМС. Як приклад складного, однак корисного лексикографічного прийому представимо моделі дефініювання збірності в РСАНУ і РМС (за Цвијовић 2023: 231–257). Лексикографи Словника САНУ (Речника САНУ) розрізняють збірні іменники, що набувають значення збірності завдяки збірним суфіксам, від тих, які виражають збірність самим своїм значенням, без формального показника. А отже, існує кілька можливостей опрацювання таких лексем:

1) ГРАМАТИЧНА ДЕФІНІЦІЯ: **ЗБ. ИМ. ОД Х** (ЗБІРН. ІМ. ВІД Х), НАПРИКЛАД: Іменики на **-ад (-чад)**: *дершитад, ждребад, зверад, јагњад, копилад, ланад, пилад, прасад, ћебад, штенад* та ін.; *Американчад, анђелчад, близанчад, брбљивчад, говечад, голупчад, ћачад.*

2) ГРАМАТИЧНА ДЕФІНІЦІЯ: **ЗБ. ИМ. ОД Х ЗБ. ИМ. ОД Х** (ЗБІРН. ІМ. ВІД Х У ПРЯМОМУ ПЕРВИННОМУ ЗНАЧЕННІ: іменики на **-је**: *бисерје, борје, брешће, возовље, врбље, голубље, дрење, звежђе, јасење, камење, мравље, мраморје, перје, робље.*

3) КВАЛІФІКАТОР **ЗБ. З ОЗНАЧАЛЬНИМ СЛОВОМ**: іменики на **-ад (-чад)**: *властелчад, вранад, гамад, гмизад, гуњад, даничад, женскад, зверињад, камилад, крњад, малишад, мравад, перад, препелчад, стаклад, старчад.*

4) КВАЛІФІКАТОР **ЗБ. ПЕРЕД ПЕРВИННИМ ЗНАЧЕННЯМ**: іменики на **-ад (-чад)**: *неваљад.*

5) КВАЛІФІКАТОР **ЗБ. ПЕРЕД ВТОРИННИМИ ЗНАЧЕННЯМИ**: іменики на **-еж**: *гадеж, живеж, клатеж, липсеж*, іменики на **-ија** (і розширеними варіантами **-адија, -арија, -ерија, -урија**): *аргатија, атлија, Бугарија, варварија, дунђерија, ћаволија, кожарија, Мађарија, Немадија, слепарија, солдачија, факинарија, хохитаплерија, чобанија.*

6) МЕТАМОВНА КОНСТАНТА **СКУП** (СУКУПНІСТЬ), **МНОШТВО** (БЕЗЛІЧ, МНОЖИНА), **ГОМИЛА ЧЕГА** (СКУПЧЕННЯ. З'ЄДНАННЯ ЧОГОСЬ), **МАСА** (МАСА), **ГРУПА ЛЮДИ** (ГРУПА

ЛЮДЕЙ): *багра, банда, батальон, вашар, војска, гарда, гунгула, ергела, јато, крдо, племе, посада, пук, рој, руља, стадо, хорда, чета, чопор* тощо.

Шістьох моделей для дефініювання збірності в словнику, можливо, забагато, але цілком можливо, що лексикографи НРМС дотримуватимуться цих принципів у побудові дефініцій таких іменників і їхніх значень.

6.5. Переваги електронних словників на прикладі опрацювання дієслівних форм. У попередніх описових словниках сербської мови доводилося враховувати місце, тому що ці словники видавали в друкованій формі. Оскільки НРМС матиме як електронну, так і паперову форму, не потрібно буде перебільшувати значення економії в ньому місця. Як різочий приклад дбання про місце в словнику можна подати той факт, що, за певними винятками, в РСАНУ, РМС і РСЈ не опрацьовані деякі дієслівні форми, що набули самостійності і стали функціонувати як окремі лексеми, наприклад: віддієслівні іменники (*Читање је сањање отворених очију* – укр. *Читання* – *це мріяння з розплющеними очима*), активні дієприкметники (*зрела вишња* – укр. *зріла вишня*), пасивні дієприкметники (*урађен посао* – укр. *виконана робота*), активні дієприкметники теперішнього часу (*детећи тањир* – укр. *літаюча* (норм. літальна) *тарілка*), дієприкметник минулого часу (*бивши председник* – укр. *бувшии* (норм. *колишній*) *голова*). Попередня практика полягала в тому, що опрацьовували лише ті дієслівні форми, які завдяки конверсії перейшли до іншої частини мови. Однак процес ад'єктивації або субстантивації дієслівних форм часто не завершений, це процес, який у багатьох випадках має нечіткі межі, оскільки в деяких дієслівних формах від певних дієслів його завершено, а в деяких – ні. З цієї причини рішення, потрібно чи не потрібно опрацьовувати дієслівні форми, зазвичай залежало від лексикографа і його мовного чуття. У НРМС будуть опрацьовані всі такі дієслівні форми, а інформацію про те, субстантивована певна форма чи ад'єктивована, буде перевірено за електронним корпусом і подано в словнику окремим пунктом словникової статті до тих дієслівних форм, що шляхом конверсії перейшли до іншої частини мови.

7. Висновок. Цю статтю написано з метою привернути увагу українських лінгвістів, насамперед лексикографів, до одного з найважливіших лексикографічних проєктів, реалізованого нині в Матиці сербській у Сербії, а також представити деякі актуальні проблеми, над якими працюють лексикографи. Будь-які поради українських колег, як і певні практичні рішення, реалізовані в українській лексикографії, матимуть велике значення для сербських лексикографів.

Література

Ахманова 1957: О. С. Ахманова, *Очерки по общей и русской лексикологии*, Москва: Учпедгиз.

Барбатесковић 2018: Ана Барбатесковић: „Електронски речници”, *Српска лексикографија од Вука до данас. Сербская лексикография от Вука до современности*, каталог изложбе; ког выставкаи, уредници Милосав Тешић, Рајна Драгићевић, Ненад Ивановић, Београд, 2018: САНУ, Галерија науке и технике – Савез славистичких друштава Србије, 369–387.

Вукомановић 1987: Slavko Vukomanović, *Jezik, Društvo, Nacija*, Beograd: Jugoslovenska revija.

Драгићевић 2010: Рајна Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, друго издање, Београд: Завод за уџбенике.

Драгићевић 2018: Рајна Драгићевић: „Ка структури корпуса за нови Вишетомник савременог српског језика Матице српске”, *Српски језик – статус, систем, употреба. Зборник у част проф. Милошу Ковачевићу*, уредници Јелена Петковић и Владимир Поломац, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 195–205.

Драгићевич 2019: Райна Драгићевич: „Розвиток сербської одномовної лексикографії”, *Українська мова 2 (70)*, 76–94.

Драгићевић 2022: Рајна Драгићевић: „Значењска структура деривата”, *Актуелна питања лексикологије и лексикографије српског језика*, главни и одговорни уредник Емир Кустурица, уредник едиције Милош Ковачевић, Андрићград 2022: Андрићев институт, 9–29.

Жайворонок (2012, 2 вид. 2016): В. В. Жайворонок (ред.) *Словник української мови*, Київ: Видавничий центр «Просвіта».

Ивановић 2014: Ненад Ивановић: „Лексикографски метајезик у Речнику САНУ”, *Савремена српска лексикографија у теорији и пракси*, колективна монографија, ур. Рајна Драгићевић, Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 195–233.

Ивић 1997: Милка Ивић, „Проблем норме у књижевном језику”, у: *О Вуковом и вуковском језику*, Београд: XX век, 145–158.

Ковачевић 2017: Милош Ковачевић, „Српски књижевни језик и језик књижевности”, у: *Српски језик под луном науке*, Београд: Завод за уџбенике, 45–71.

Лукашанец 2019: *Глобалізацыя і славянскае словаўтварэнне: XVI Міжнародны з’езд славістаў (Бялград, 19–27. 08. 2018) : Тэматычны блок / Нацыянальная акадэмія навук Беларусі. Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа. Беларускі камітэт славістаў. Камісія па славянскім словаўтварэнні пры Міжнародным камітэце славістаў. – Мінск : Права і эканоміка.*

Прћић 2018: Tvrtko Prčić, *Ka savremenim srpskim rečnicima*, Novi Sad: Filozofski fakultet.

Радева 2017: Василка Радева, *Българска лексикология и лексикография*, София: Изток-Запад.

Станојчић и Поповић 2005: Живојин Станојчић и Љубомир Поповић, *Граматика српскога језика*, десето издање, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Ћорић 2010: Божо Ћорић: „Универбизација у српском језику на фону хомонимије”, *Новые явления в славянском словообразовании, система и функционирование* (доклады XI Международной научной конференции Комиссии по славянскому словообразованию при Международном комитете славистов), под ред. Е. В. Петрухиной, Москва, 2010: Издательство Московского университета, 326–337.

Цвијовић 2023: Драгана Цвијовић, *Збирне именице у савременом српском језику (лексичко-граматичка и лексичко-семантичка анализа)*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Kowalski 2021: *Słowotwórstwo w przestrzeni komunikacyjnej*, pod redakcją Pawła Kowalskiego, Warszawa: Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk.

Ološtiak 2022: *Slovanská slovo tvorba: synchrónia, inovácie, neologizácia*, Prešovská univerzita, 21. међународна конференција Комисије за творбу речи Међународног комитета слависта, Прешов (Словачка), 7–9. IX 2021, *Slovanská slovo tvorba: synchrónia, inovácie, neologizácia. Slavic Word-formation. Synchrony, Innovations, Neologization*, editori Martin Ološtiak, L’udmila Liptáková, Klaudia Bednárová-Gibová, Prešov: Prešovská univerzita.

Rajna Drahichewych

Organizational and theoretical-methodological problems in the making of the new multi-volume dictionary of the modern Serbian language (NRMS)

In this paper, readers are introduced to the project of creating a new Matica Srpska’s multi-volume dictionary of the modern Serbian language. The first part of the text gives a brief overview of the dictionaries published by this institution and explains the need to create a new dictionary of the modern Serbian language, which will include the lexicon of the second half of the 20th century and the first decades of the 21st century (NRMS). Although the initial idea was for the NRMS to be a continuation of the six-volume Dictionary of the Serbo-Croatian Language of Matica Srpska (RMS), which describes the lexicon of the first half of the 20th century, it turned out that the NRMS will to some extent deviate from the original dictionary in terms of both macrostructure and microstructure. This paper describes some of these deviations and gives reasons for them. The deeper goal of this paper is to critically analyze the different stages of creating monolingual dictionaries encountered by lexicographers who cre-

ate dictionaries of any language. It starts from organizational and technical problems, and ends with complex theoretical questions for which explanations are sought in lexicology, and which significantly affect lexicographic solutions in dictionaries.

Key words: *monolingual dictionaries, lexicography, lexicology, Serbian language.*